

KÖZLEMÉNYEK

Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának egyházjogi tartalmú középkori kódextörédei. Jogtudó értelmiségünk kánonjogi képzettségéről és egyáltalán az egyházi jogtudomány műveléséről és színvonaláról a középkori Magyarországon biztos összképpel rendelkezünk többek közt Mester István¹ és Bónis György² jóvoltából. Ennek az általános képnek egyes részletei akkor bontakozhatnak majd ki teljes élességgel, ha átfogó, tudományos katalógus-sorozatunk lesz a hazánkban őrzött összes középkori kéziratok kódexről. Ebben az irányban jelentős előrelépés az MTA kódexkatalógusának készülő kiadása, valamint Szelestei Nagy Lászlónak egyházi könyvtáraink kódexállományáról készülő katalógusa.

A kódexek mellett — a történelem viszontagságai miatt — terjedelmüket messze meghaladó kultúrtörténeti jelentőséget kell tulajdonítanunk a töredékeknek is. A Mezey László és munkatársai által végzett módszeres fragmentumkutatás máris értékes eredményekhez vezetett. Az MTA Könyvtára kódexkatalógusának mintegy kiegészítéseképpen az MTA kéziratárának 1526 előtti, egyházjogi tartalmú kéziratok kódextörédekeit szeretnénk ismertetni.

Előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy az MTA jelenleg mintegy 900 tételből álló fragmentumgyűjteménye különböző forrásokból származik.³ A töredékek egy része már jelenlegi formájában került hagyatékból az MTA birtokába. Az Akadémiára szállt fragmentumgyűjtemények közül kétségtelenül a Knauz Nándor-féle a legjelentősebb.⁴ A Vigyázó Ferenc hagyatékából származó anyagban értékes kódexek találhatók, a töredékek jelenléte viszont nem jellemző.⁵ Ez a kollekcio egyébként is jórészt külföldi bevásárlás útján gyűlt össze. Számos kódexén olvasható Ranschburg antikvárius neve és a könyv ára is. A Knauz-gyűjteményről ugyan tudjuk, hogy töredékei általában az esztergomi egyház könyvtárából kerültek ki, messzemenő következtetésekre azonban még ez sem jogosít. Különösen nehéz annak megállapítása, hogy egy-egy régebbi kódex megírása után mennyi idővel került Esztergomba.

A töredékállomány egy másik fontos része magának az MTA Könyvtárának birtokában levő könyvek táblájából való. Ezekre a „liber tradens”-ekre könyvtári számukkal utalunk. Közlelebbről csak akkor írjuk le őket, ha a kötéstáblájukból kibontott töredék

¹ MESTER, Stephanus, *De initiis canonici iuris culturae in Hungaria*, in *Studia Gratiana*, II, Bononiae, 1954, 657—676.

² BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., 1971; Uő., *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Bp., 1972.

³ A kéziratáróról lásd BERLÁSZ Jenő, *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása*, in MKSz 1967, 228—246; vö. VIZKELETY András, *Beschreibendes Verzeichniss der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*, II, Bp., 1973, 11—12.

⁴ Erről lásd KÖRMENDY Kinga, *A Knauz-hagyaték kódextörédei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*, Bp., 1979.

⁵ Vö. GERGELY Pál, *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó- vagyon sorsa*, Bp., 1971 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 63).

eredetére vagy használati helyére vonatkozóan — főként ha ez Magyarország — határozott felvilágosítással szolgálnak.

A töredékek áttekintése során kialakuló összkép — az egyes fragmentumok magyarországi használatára utaló adatok gyakori hiánya ellenére is — nagy vonalakban egyezik azzal, amit jogtörténészeink a középkori hazai kánonjogtudomány jellegéről megállapítottak. A kései középkor szélesebb közönség számára írt gyakorlati segédkönyvei nem hiányoznak töredékeink közül. A jogi szótár (T 23), a gyóntatói kézikönyv (T 384, T 901/11 — 12) ide sorolhatók. De még IX. Gergely pápa dekretális gyűjteményének, a híres *Liber Extra*nak sem csak a tudósok vették hasznát. Mint az egyházi jog kurrens gyűjteményére, szüksége volt erre a klerikusok szélesebb körének is. Nem csoda, hogy ez a mű olyan gyakran fordul elő töredékeink között (T 37, T 42 — 43, T 61, T 212, T 265, T 488, T 489b). Említésre méltó közülük az a szokatlanul kis méretű példány (T 61), mely a gyűjtemény szövegét glosszák nélkül közli. Ehhez hasonló méretben találkozunk a művel a XV. században a korai nyomtatott kiadások közt is.⁶ Tudjuk azt is, hogy hazánkban sem hiányoztak ezek a könnyen kezelhető, apró dekretális kötetek. Johannes Gerardi de Aranyas zepességi plébános saját kezűleg írt kódexében — mely a budapesti Egyetemi Könyvtárban található⁷ — ránk maradt egy papírszelet, melyen egy felvidéki plébános felsorolja azokat a könyveit, amelyeket egy szomszédos papnak adott kölcsön. A listán szerepel a dekretálisok gyűjteménye is, mégpedig ezzel a jelzővel: „in parva quantitate”. Ugyanennek a műnek egy ilyen kis méretű nyomtatott kiadása az apró méret előnyeit egy bevezető versikében és végső kolofonjában is összefoglalja. Eszerint ezt a takarékos kiadást elsősorban a diákok hordhatják könnyen magukkal az előadásokra, de a gyakorló papoknak és világiaknak is mindig kezük ügyében lehet.⁸ Tehát apró méretű dekretális gyűjtemény töredékünk bizvást sorolható a praktikus segédkönyvek csoportjába.

A külföldi, főleg itáliai egyetemeken végzett, tudományos igényű egyházjogász réteg jelenléte Magyarországon elsősorban a XIII. század végén és a XIV. század elején jellemző. Ezután — eddigi ismereteink szerint — hanyatlás következett be. Ennek a magasabb szintű közönségnek olyan egyházjogi műfajok felelnek meg, amelyek keletkezése és használata szorosan kapcsolódik a kor legkiválóbb egyetemeihez. Elsősorban a IX. Gergely dekretális gyűjteményéhez írott lecturák tartoznak ide (T 26, T 225), valamint a VIII. Bonifác pápa által kibocsátott dekretális gyűjtemény, a *Liber Sextus* részletes kommentárja a bolognai egyetem ünnepeelt professzorának, a klasszikus kánonjogtudomány betetőzőjének, Johannes Andreae-nak tollából (T 487). Ez utóbbi művet szokás volt a *Liber Sextus* példányainak margóján glossa ordinaria gyanánt is közölni. Töredékünk azonban a lecturát a *Liber Sextus* nélkül, önálló műként tartalmazza. Vagyis a tudományos kommentár nem „véletlenül”, a törvénygyűjteménnyel együtt került a vásárló birtokába, hanem magasabb szakmai igényből fakadó külön beszerzésként. Az ilyen egyetemekhez kapcsolódó, tudományos kánonjogi művek mellett a dekretális gyűjtemények egyes példányai is magukon viselik az egyetemi, tudós használat jegyeit. Különösen a klasszikus kánonjogászok műveit idéző használói glosszák vagy a glossa ordinaria kívül, mintegy másodapparátusként beírt kommentárok utalnak erre (pl. T 42 — 43, T 265, T 489b).

⁶ Pl. *Gregorii IX Decretales cum glossa ordinaria*, Froben, Basel, 1494. máj. 15. Példány található belőle Esztergomban, az Érseki Papnevelő Intézet; Könyvtárában (Inc. 17).

⁷ Cod. lat. 73; vö. MEZEY, Ladislaus, *Codices latini mediæ ævi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*, Bp., 1961, 124 — 129; vö. CSONTOSI János, *Aranyasi Gellértfi János Codex 1462 — 1473-ból*, in MKsz 1879, 74.

⁸ Lásd a 6. jegyzetben idézett kiadás végső kolofonját és bevezető versikéjét.

Egészen különleges helyet foglal el ebben az utóbbi csoportban a *Decretum Gratiani*-nak az a — legalább a középkor végén — Magyarországon használt példánya (T 301), mely még a XIII. század első évtizedeiben készült, majd később egy használó mind a főszövegét, mind a margójára írt Johannes Theutonicus-féle glosszaapparátust kiegészítette a XIII. század második felétől általánosan elterjedt példányoknak megfelelően. Ez a *Decretum Gratiani* vonatkozásában azt jelentette, hogy pótolta a hiányzó paleákat, a glossza tekintetében pedig azt, hogy beírta az egyes Johannes Theutonicustól származó glosszák végére azt, amit a glossa ordinaria Bartholomaeus Brixiensis féle végső redakciója még többletként hozzájuk fűzött. Ha példányunk a javítások előtt került Magyarországra, akkor a klasszikus egyházjogtudomány tatárjárás előtti hazai jelenlétének ritka, becses emléke, s legrégebb kánonjogászainknak azzal a körével kapcsolatos, melyet a bolognai egyetemen olyan híres magyar professzorok képviseltek, mint Damasus Hungarus és Paulus Hungarus. Mindez azonban csupán lehetőség. A fragmentum Heltai Gáspár egy művének, a *Disputatio* 1568-as kiadása borítójából került elő. Hogy pontosan mikor érkezett a kódex Magyarországra, arról nincs adatunk.

Ugyancsak a XIII. század elejének vagy esetleg a XII. század utolsó éveinek tudós egyházjogász köreiből származik a *Compilatio Primá*nak az a példánya (T 901/5), melynek korai, főként a *Decretum Gratiani*-ra való utalásokból álló glosszaapparátusa — a „b.” szignálások alapján — minden bizonnyal magától a *Compilatio* összeállítójától, Bernardus Balbi Papiensistől ered. A két levélből álló töredék azonban nem szolgáltat semmiféle bizonyítékot arra, hogy a példány a középkorban Magyarországon használták volna.

Az MTA egyházjogi kódextöredékei a következők:

1.) T 901/5

COMPILATIO PRIMA CUM APPARATU GLOSSARUM

Saec. XIII. in. — membr. — binae col. — ff. 2 — 270 × 210 mm

f. 1., Idem. Exone(nsi) episcopo. Significatum est nobis (I Comp 4.6.3) ...x... ancillam carnalem (I Comp 4.9.2)"/

f. 2 ///,debeat propter hoc expirare (I Comp 4.18.4) ...x... Significasti nobis quod (I Comp 4.20.4)"/

Editio collata: Aemilius FRIEDBERG, *Quinque Compilationes Antiquae nec non Collectio Canonum Lipsiensis*, Lipsiae, 1882 (Graz, 1956), 48—49., 51—52.

Nota quod I Comp 4.20.3 in hoc fragmento dividitur in 2 partes (f. 2vb), quarum prima incipit: „Porro de comite”, secunda autem: „Preterea de Ugone”. Quoad traditionem textus Compilationis cf. Gérard FRANSEN, *La tradition manuscrite de la „Compilatio Prima”*, in *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law*, Città del Vaticano, 1965, 55—62 (Monumenta Iuris Canonici, ser. C. vol. 1).

Apparatus glossarum: una manus, brevis, maxima ex parte solummodo allegationes ex Decreto Gratiani, in fine glossarum: „b.” (Bernardus Balbi Papiensis). Cf. Stephan KUTTNER, *Repertorium der Kanonistik*, Città del Vaticano, 1937, 323—324; Charles LEFEBVRE, *Les gloses à la „Compilatio Prima” et les problèmes qu'elles soulèvent*, in *Proceedings...*, 63—70; IDEM, *Les gloses à la „Compilatio Ia” du Ms. Pal. Lat. 652 de la Bibliothèque Vaticane*, in *Studia Gratiana*, XX, Romae, 1976, 135—156.

Possessor: olim. MTAK Cod. Lat. 4^r 11/5.

2.) T 901/11—12

RAIMUNDI DE PENNAFORTE SUMMA DE PAENITENTIA

Saec. XIII. — membr. — binae col. — ff. 2 — 180 × 140 mm

f. 1 (= fr. 11/11) ///,arum non decet ...x... mouent arma contra ... propter obedienciam iusticiam”/

f. 2 (= fr. 11/12) „Incipit liber secundus. De homicidio I. De tornaementis II. De duello III. De balistis IIII. De sagitariis V. De raptoribus et predonibus et

incendiariis VI. De furtis VII. De usuris VIII. De negociis secularibus VIII.
 In prima parte . . .”///.
 Ed. collat.: U. B. I. Vol. I-B, Roma, 1976, 441.
 Possessor: olim MTAk Cod. Lat. 4^r 11/11–12.

3.) T 23

DICTIONARIUM UTRISQUE IURIS

Saec. XIV–XV. — membr. — binae col. — f. 1 (frustum) — 245×225 mm
 „*Nudus dicitur ille . . . non est uestus . . . x . . . Nupcie. matrimonium coniunctio . . .*”///. Vix legibilis. Abbreviationes iuris romani et canonici. Adnotationes utentium.

Possessor: Ex collectione Knauz.

4.) T 26

LECTURA INNOCENTII IV IN DECRETALES GREGORII IX

Saec. XIII–XIV — membr. — binae col. — f. 1 — 270×210 mm

Vix legibilis. Capitula commentata: X. 5.38.4–X. 5.38.13.

Abbreviationes communes iuris canonici.

Glossae utentium.

Ed. collat.: Strassburg, 1478, fol. 384vb–385 vb.

Possessor: Ex collectione Knauz (ex tegumento unius libri bibliothecae Lippay).

5.) T 37

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIV–XV — membr. — binae col. — ff. 2 — 310×215 mm

///,„ualde suspectam propter exempli (X. 3.5.21) . . . x . . . ad eorum sustentacionem concessa capelle (X. 3.5.33)”///.

Ed. collat.: Antverpia, 1573, col. 1135–1151.

Glossae utentium.

Possessor: Ex collectione Knauz.

6.) T 42–43

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIV — membr. — binae col. — ff. 4 (frusta) — cca. 160×220 mm — ex tegumento libri „*Abbatis Siculi Nicolai de (Tudeschis) commentaria in Ius C.*”

f. 1r Ira ///,„ideoque mandamus quatenus si inueneris (X. 4.1.15) . . . x . . . compelli debeat que (X. 4.1.17)”///.

f. 1rb ///,„et uxorem eius matrimonii (X. 4.1.18) . . . x . . . uiros suos causa captiuitatis (X. 4.1.19)”///.

f. 1va ///,„tociunque annorum numero ita (X. 4.1.19) . . . x . . . cohabitans consensisse (X. 4.1.21)”///.

f. 1vb ///,„ad alterum maritali affectione (X. 4.1.21) . . . x . . . desponsauerit de presenti (X. 4.1.22)”///.

f. 2 Vix legibilis.

f. 3r Legi potest tit. „*De matrimonio contracto contra interdictum ecclesie*” (X. 4.16).

f. 3v Legi potest cap. „*De muliere et infra . . .*” (X. 4.16.3).

f. 4 Vix legibilis.

Ed. collat.: Antverpia, 1573, col. 1559–1560. 1561–1562. 1562–1563. 1563–1564. 1661. 1664.

Glossae utentium. In fine glossarum saepe: „Jo.”, „Jo. an.” (Johannes Andreae).

Possessor: Ex collectione Knauz.

7.) T 61

DECRETALES GREGORII IX SINE APPARATU

Saec. XIII — membr. — binae col. — ff. 3 — 180×140 mm

f. 1r Vix legibilis, X. 1.9.2–5.

f. 1v „*In presencia* (X. 1.9.6) . . . x . . . *Nisi cum pridem etc.* (X. 1.9.10)”///.

f. 2r ///,„*gentes eum oleo in nomine domini . . . x . . . congrue designatur in extra . . .*”///.

f. 2v Vix legibilis.

f. 3 ///,„*dignum idem* (X. 1.12.ult.) . . . x . . . *de subdiacono uero . . . causa* (X. 1.14.9)”///.

Ed. collat.: Lugduni, 1613, col. 224–227. 228–233. 261–270.

Glossae utentium.

Possessor: Johannes G(?)zom'nÿensis (f. 3v), collectio Knauz.

8.) T 185

COMMENTARIUM IN DECRETALES GREGORII IX

Saec. XIII–XIV – membr. – binae col. – ff. 3 (frusta) – 190×80, 150×115, 190×35 mm

f. 1 Legibilis est titulus „De coniugio leprosororum” (X. 4.8) et commentarium eiusdem tituli: „In presenti . . . x . . . domum leprosororum”.

f. 2–3 Vix legibilis.

Abbreviationes communes iuris canonici et civilis.

Usus: Hungaria? (ex tegumento libri MTAK RM. III. 387 = KITONICH, Joannes, *Directio methodica processus iudiciarii*, Viennae, 1634).

9.) T 212

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIII – membr. – binae col. – f. 1 (frustum) – 320×210 mm – ex tegumento libri MTAK ant. 367

„Dilecti filii abbas (X. 3.30.8) . . . x . . . ne forte occasione illa ecclesie (X. 3.30.16)”///. Ed. collat.: Antverpiae, 1573, col. 1329–1333.

10.) T 225

LECTURA IN DECRETALES GREGORII IX

Saec. XIV – membr. – binae col. – f. 1 (frustum) – 300×210 mm – ex tegumento libri MTAK RM. IV. 109.

Finis commentarii ad cap. X. 5.28.16. Commentarium ad cap. X. 5.29.1: „*Super eo. C. inpubes qui clericum percussit ab episcopo potest absolui . . . x . . . non excusat*”. Citantur glo. (glossa ordinaria), Go. (Goffredus de Trano), Inno. (Innocentius IV) et osti. (Hostiensis).

11.) T 265

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIII–XIV – membr. – binae col. – f. 1 – 375–250 mm

///, . . . ius alio modo scripsisset dicta testium (X. 2.26.13) . . . x . . . Si diligenti . . . (X. 2.26.17)”///.

Ed. collat.: Antverpiae, 1573, col. 939–946.

Glossae utentium. In fine glossarum saepe: „Jo. an.” (Johannes Andreae), „li. vi.” (Liber Sextus).

Possessor: Ex collectione Knauz.

12.) T 301

DECRETUM GRATIANI CUM APPARATU GLOSSARUM

Saec. XIII/1 – membr. – binae col. – f. 1 (frustum) – 300×195 mm

„Apostolus . . . (D. 81 c. 1) . . . x . . . parentibus uxore (D. 81 c. 27)”///. D. 81 c. 22 (palea) deest, sed unus utentium saec. XIII–XIV notat post c. 21: „Palea. Hic debet esse alia palea que incipit Si quispiam . . .”. Cf. Jacqueline RAMBAUD-BUHOT, *Les paleae dans le Décret de Gratien*, in *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law*, Città del Vaticano, 1965, 35 (Monumenta Iuris Canonici, ser. C. vol. 1).

Ed. collat.: Lutetiae Parisiorum, 1561, col. 405–413 et Aemilius FRIEDBERG (ed.), *Corpus Iuris Canonici. I. Decretum Magistri Gratiani*, Lipsiae, 1879, 281–288.

Apparatus glossarum: Glossa ordinaria Johannis Theutonicus. In fine glossarum additiones (manus saec. XIII–XIV) ex apparatu Bartholomaei Brixiensis.

Usus: Hungaria (ex tegumento libri MTAK RM. II. 7 = HELTAI Gáspár, *Disputatio*, 1568).

13.) T 384

CAPITULATIO MANUALIS DE CONFessione

Saec. XV – chart. – f. 1 (frustum, verso vacuum) – 180×150 mm – ex tegumento libri MTAK Inc. 130/2

„Ca. ii. De ordinario confessore uniuscuiusque quoad . . . personas . . . x . . . Ca. xxii. De relatione et sigillo confessionis. Quis teneatur ad sigillum et ad quem se extendit”.

Hoc cap. est ultimum.

14.) T 487

LECTURA (GLOSSA ORDINARIA) JOHANNIS ANDREAE IN LIBRUM SEXTUM DECRETALIU BONIFACII VIII SINE TEXTU LIBRI SEXTI

Saec. XIV – membr. – binae col. – ff. 2 (frusta) – 275×190 mm – ex tegumento libri MTAK Ant. 117

///, „arma facit et in publicis fabricis (ad VI. 5.11.12 v. si iudex) . . . x . . . Ista ergo

sunt paria . . . (ad VI. 5.11.20 v. sequentem)”///.

Ed. collat.: *Liber Sextus cum glossa ordinaria*, Lugduni, 1606, col. 734–736. 739–745.

15.) T 488

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIV – membr. – binae col. – f. 1 – 340×230 mm – ex tegumento libri MTAK Inc. 689

///,est pater est filius et spiritus sanctus idem omnio ut secundum orthodoxam et catholicam fidem (X. 1.1.2) . . .x. . . de non alienandis prediis rusticis uel urbanis ministeriis et (X. 1.2.10)”///.

Ed. collat.: Antverpiae, 1573, col. 14–28.

Glossae utentium.

16.) T 489b

DECRETALES GREGORII IX CUM GLOSSA ORDINARIA BERNARDI DE BOTTONE

Saec. XIII – membr. – binae col. – f. 1 – 325×220 mm – ex tegumento libri MTAK Ant. 906

///,et afflictuum (X. 2.13.19) . . .x. . . excusauerit moram suam et calores estiuos et (X. 2.14.6)”///.

Ed. collat.: Antverpiae, 1573, col. 703–714.

Glossae utentium in quibus citantur „host.” (Hostiensis) et „Innoc.” (Innocentius IV).

17.) T 563

STATUTUM ORDINIS RELIGIOSI

Saec. XIV – membr. – ff. 2 – 190×130 mm – ex tegumento libri MTAK 524. 898

f. 1 ///,sunt in modicis licenciam dare potest . . . quinque florenos renenses . . .”///. Finis est vix legibilis.

f. 2 Legibilis est rubrica „De suppriore. Capitulum secundum”.

18.) T 617

DECRETUM GRATIANI

Saec. XIII – membr. – binae col. – f. 1 (frustum) – 230×155 mm

Vix legibilis, sed legi potest C. 26 q. 1 pr.

Ed. collat.: Lutetiae Parisiorum, 1561, col. 1520.

Cum glossis.

Possessor: Ex collectione Knauz.

ERDŐ PÉTER

Csanaki Máté könyvjegyzéke. 1. A tulajdonos. Bod Péter *Magyar Athenasa* (Nagy-szeben, 1766) óta minden nagyobb életrajzi kézikönyvben szerepel, életútja ennek ellenére nem ismert. Weszprémi István¹ és Herepei János² összefoglaló tanulmányain kívül csak néhány apró, bár fontos adalékot publikáltak vele kapcsolatban.

1594-ben született,³ korán árvaságra jutván Ecsedi Báthori István és felesége pártfogolta. Tanult Nagyszombatban, Pozsonyban, Sárospatakon (1614–17),⁴ Ausztriában

¹ WESZPRÉMI István: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centuria prima*. Lipsiae, 1774. Magyarul. Bp. 1960. 389–393.

² HERPEI János: *Csanaki Máté. Máté*. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. (Szerk. KESERŰ Bálint). Bp.–Szeged, I. 1965. II. 1966. III. 1971. (A továbbiakban Adattár) I. 277–281. Lásd még Adattár II. 208., 444–453.

³ Adattár I. 279.

⁴ ZOVÁNYI Jenő: *Protestáns egyháztörténeli lexikon*. Bp. 1977. 121. (A továbbiakban: ZOVÁNYI 1977.) – Egyetemjárására lásd: *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae (1575–1875)*, Hága, 1875. Idézi: MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvostörténeli emlékek*. Bp. I. 1929. II. 1930. III. 1931. IV. 1940. (A továbbiakban: MAGYARY-KOSSA) IV. 239., ugyancsak a leydai egyetemre: *Sárospataki Füzetek*, 1865. 24–25. – KÖRMENDY Kinga: *Csanaki Máté orvosi diplomája*. Orvostörténeli Közlemények, 1976. 16–17. – VERESS Endre: *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Bp. 1915. 116., 120. – VERZÁR Frigyes: *A baseli egyetemen tanult magyarok névsora*. Debreceni Szemle, 1931. 316.

és Morvaországban. 1618-tól I. Rákóczi György pártfogoltjaként Heidelberg (1618. aug.), Bréma, Franeker, Leiden, Bázél, Oxford, Cambridge, Strassburg, Genova, Padova egyetemeken gyarapította tudását, s orvosdoktorként 1629 őszén tért haza Sárospatakra.⁵ Itthon elsősorban tanárként dolgozott,⁶ de nem Sárospatakon, hanem Kolozsvárott, ahol Szeenci Molnár Albert kollégája,⁷ s Apáczai Csere János „tudós mintaképe”⁸ volt. 1636. december elején halt meg.⁹

Csanakinak hat művéről¹⁰ s egy hexameterekben írt epithalamiumáról¹¹ tudunk, ezek közül csak egy magyar nyelvű. Orvostörténeti vonatkozású műveit Magyarai-Kossa Gyula¹² és Nékám Lajos¹³ méltatta. Filozófiatörténeti, illetve logika- és retorikatörténeti jelentőségét Turóczi-Trostler József hangsúlyozta,¹⁴ de részletes ismertetésre vagy elemzésre nem vállalkozott ő sem. Irodalomtörténeti szempontú értékelése még nem történt meg.

Jelen dolgozat írója is csak arra vállalkozott, hogy Csanaki Máté könyvjegyzékének azonosítását elvégezze, s néhány, a könyvlistával szorosan összetartozó irat alapján kérdéseket tegyen fel Csanaki életrajzi adataival kapcsolatban, s könyveinek későbbi sorsát illetően.

2. *A könyvjegyzék.** Három fólió terjedelmű, a feljegyzés helyét és idejét nem tüntették fel. Fejléce: *Catalogus Librorum Reverendi ac Clarissimi Domini piae memoriae¹⁵ Mathei Csanaki.*¹⁶

A könyvek formátumuk szerint válogattattak szét, szakrendbeni helyük csak egyszer került leírásra. Sorrendben: In folio, In quarto, In duodecimo, In folio mixti libri Philosophici, Hystorici etc. és ismét In quarto, In folio. A lista 103 tétele, 102 sorban leírva — ezt kiemelni fontos, a jegyzés azonosításának bizonyításakor visszatérünk rá.

Csanaki könyveiről eddig annyit tudtunk, hogy azok egy részét I. Rákóczi György 1638 áprilisában megvásárolta sárospataki könyvtára, illetve a pataki kollégium részére. Ezt a tényt említi Harsányi István a Rákóczi-könyvtár katalógustöredékének publiká-

⁵ ZOVÁNYI 1977. 121. — 1629. december 5-én már Sárospatakon volt: ZOVÁNYI Jenő: *Miskolczi Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyve*. TT, 1906. 99. (A továbbiakban: ZOVÁNYI 1906.)

⁶ Nem folytatott komoly orvosi tevékenységet — a szakirodalomnak ezt a tévedését KESERŰ Bálint, egy még kéziratban levő dolgozatában helyesbíti.

⁷ *Adattár I.* 279. II. 444–453.

⁸ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 41.

⁹ *Adattár I.* 277.

¹⁰ *Controversiae partim logicae et philosophicae, partim etiam theologicae*, Leyden, 1625. (RMK III. 1387.) — *Scabiei encomium*, H. n. 1626. (RMK III. 1404.) — *Nobile Scabiei encomium*, H. n. 1627. (RMK III. 1414.) — *Logica et Metaphysica* (WESZPRÉMI i. m. I. 391., BOD Péter: *Magyar Athenas*, Nagyszében, 1766. 315.). — UNGARUS, h. e. *de natura verorum Ungarorum* . . . H. é. n. BOD i. m. 315., MAGYARI-KOSSA I. 49., SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái II.* Bp. 1893. 157–159. (Reprint: Bp. 1981.) — *Az óg-halálról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, 1634. (RMK I. 636., RMNY 1586.)

¹¹ MAGYARI-KOSSA III. 1214. tétel.

¹² MAGYARI-KOSSA I. 39. és 49., III. 336–337. és 349., IV. 23. és 239. és MAGYARI-KOSSA Gyula: *Régi magyar encomiumok*. Orvosi Hetilap, 1937. 41. sz. — DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története . . . a XVIII. sz. végéig*. Bp. 1894. 353–374., 377., 380–381.

¹³ NÉKÁM Lajos: *A magyar bőrgyógyászat emlékeiről*. Bp. 1908. 35–36.

¹⁴ TURÓCZI-TROSTLER József: „*A kopaszagnak dicsőrete*” a tizenhetedik században. ItK. 1936. 218–219.

* Teljes terjedelmében, az egyes tételek feloldásával együtt a Szegeden készülő könyvtörténeti kötetben publikáljuk. A jegyzék olvasatát közölte VERESS Endre i. m. 294–296.

¹⁵ A kéziratban 'p. m.' szerepel — a 'p' szára alul áthúzott, tehát a 'per' szokásos rövidítése. Feloldása a 'per' praepositio megtartásával nem lenne helyes.

¹⁶ Mikrofilmen MTAK 729/A. I. A mikrofilm a kolozsvári Erdélyi Múzeum Ötvös-gyűjteményében volt eredetiről készült.

lásakor¹⁷ és Jakó Zsigmond a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtáráról írott tanulmányában.¹⁸ Mindketten idézik Tolnai Pap István¹⁹ és I. Rákóczi György levelezésének következő részeit:

1638. április 23. Sárospatakról Tolnai írja a fejedelemnek:

„Csanaki uram könyvei miatt nem leszen Pisterfeldius uramnak semmi busulása, mert én azokat Patakra hozattam harminchat tallért és tizenkét forintot polturás pénzt költöttünk Danczkátul fogva reájok, azon a héten érkeztek meg velek. Az melyen szegény Aklia uram testét Debreczenben kísértük, én pedig azon utba betegedvén meg ez ideig nem regisztráltathattam, de az jövő héten ha postája jü nagyságodnak, megküldöm nagyságodnak az laistromát. Az mint az ládákat értem mekkorák, nem sok az könyv, hanem az mely könyvet maga nyomtatott volt ki nagyon két száz exemplár, azaz dereka annak, nem sok kárát vallja nagyságod, sőt ugyan semmit sem, ha ennyi gondviselésünkre az pataki coetusnak engedi is nagyságod.”²⁰

A fejedelem Désről válaszolt; 1638. június 30-i levelében a következő olvasható:

„Az Csanaki maga opusában²¹ kegyelmed 20 exemplárt tétessen be az bibliothekánkban, az többi legyen az coetusé, annak mi az árát megadjuk, az másféle könyv ki 102, abból kegyelmed azokat küldje be az mint leirattuk, az többi közül is kiválogatván, az kik az mi bibliothekánkban nem volnának, tegye az mi könyveink közzé, ezeknek is megadjuk árokat, az többi ám legyen az coetusé.”²²

Feltételezésünk az, hogy a kolozsvári Erdélyi Múzeum Ötvös-gyűjteményében levő könyvjegyzék azonos azzal, amit Tolnai István íratott a könyvek Sárospatakra érkezése után. Ezt első lépésként a 102-es tétel-/sorszám azonossága alapján állítjuk.

Továbbblépve feltesszük, hogy a jegyzéket Tolnai kérésére Debreczeni Tamás írta, aki 1632. augusztus 23-tól 1649-ben bekövetkezett haláláig a magyarországi Rákóczi-birtokok prefektusa volt,²³ s írásképe hasonló a jegyzék leírójához.

Bizonyítandónak tartjuk ezek után, hogy

- (1) Debreczeni a kérdéses időben Sárospatakon volt.
- (2) Mint prefektus elsősorban gazdasági ügyeket intézett — van-e példa arra, hogy más jellegű feladattal bízott meg, leveleiben van-e szó könyvekről?
- (3) Miért írta a jegyzéket saját kezűleg egy olyan városban, ahol neves kollégium működött?

Debreczeni Tamásnak az Országos Levéltárban levő 1638. évi levelei²⁴ alapján bizonyítható, hogy:

- (1) 1638. február 28-án Sárospatakról írt a fejedelemnek; a legközelebbi, ugyancsak a

¹⁷ HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp. 1917. 9.

¹⁸ JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. In *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. 202.

¹⁹ Tolnai Pap István (†1642) ref. lelkész, marburgi (1619) és heidelbergi (1620) egyetemi tanulmányai után pataki rector (1623), a fejedelem udvari papja (1626), Zemplén egyházmegye jegyzője (1629), pataki első pap (1632), a fejedelmi könyvtár kezelője. Életére lásd: ZOVÁNYI 1977. 646. — ill. HARSÁNYI i. m. 8.

²⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. (A továbbiakban: PEIL.) 1875. 1349. A levelezés eredetije: Országos Levéltár E 190. Archivum Familiae Rákóczi. 8/a. csomó.

²¹ CSANAKI Máté: *A dögthalálról való rövid elmélkedés*. Kolozsvár, 1634. (RMK. I. 636., RMNY 1586.) HARSÁNYI István oldja így fel e tételt (i. m. 9.), valószínűbb azonban, hogy CSANAKI valamelyik fentebb említett (1. a 10. jegyzetet) külföldön nyomtatott könyvéről van szó.

²² PEIL. 1875. 1385.

²³ Életéről tömören: MAKRAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp. 1954. 668.

²⁴ Országos Levéltár E. 190. Archivum Familiae Rákóczi 8. csomó.

fejedelemnek írt levele május 5-én ismét Sárospatakon kelt. Feltehető tehát, hogy Sárospatakon volt, amikor a könyvek megérkeztek.

(2) A sárospataki nyomda alapítása körüli ügyek egyik intézője is volt —, mint az Takács Béla könyvéből kiderül, aki ugyanezre a levelezésre hivatkozik.²⁵

Hozzászólt vallásügyekhez is, levelei a vallástörténet kutatóinak is jó forrásul szolgálnak 1638. július 22-én, Téglaóráról — többek között — a következőket írja:

„Az Sidosok dolga elseoben nekem kegielmes uram nem tertzik vala, de touab gondolko-duan ugi veom ezemben, hogij az recepta Religioikon kiweol valo secta volt, teob sok diciretes es emlekeztes dolgajj keozeot Nagisagodnak ezis megh marad io emlekeztere Nagisagodnak, nem io volt volna touabb szenvedni mert el selesedet volna, megh Nier-heti Istennek lelkeket Nagisagod kegielmes dispositioia zerent ciak had saniarodgianak, de nem lenne jo ha fejek el talalna menni, noha ven (igy !) sokan voltak már, nem tuttam vala remelleni. Az Eottveos mostan megh erdemlette az keouezest az Caromlasert, rut karomlastis hallottam hogij cielekedet volt.”²⁶

Témánkhoz közelebb eső adalékot találtam a július 19-én Patakról írt levelében:

„Az portarol hizem hogij az postak mind a Tengeren innet, s mind tul valo hireket tudnak hozni. Tolnaij Uram a Keonj feleol maga ir Nagisagodnak.”²⁷

Rákóczi idézett, Tolnaihoz írt levele (amelyben a 102 könyvet említi), június 30-án Désen íródott. Ezt felidézve kérdezzük: feltehető-e, hogy Debreczeni, utóbb citált levelében is Csanaki könyveiről van szó? Biztosan nem állítjuk, mert lehet, hogy a fejedelem ez évben felújította a Corvina visszaszerzésére irányuló törekvéseit a Portán²⁸ (ezért idéztem a törökországi hírekre vonatkozó részt is), bár direkt adatot ez utóbbi állítás igazolására nem ismerek. Valószínűbbnek látszik tehát, hogy a Gdańskból érkezett könyveket említi Debreczeni.

(3) Nehezebb kérdés, hogy miért írta a jegyzéket Debreczeni saját kezűleg.

A sárospataki iskola történetírója, Szombathi János bőven idéz olyan adatokat, amelyek a híres intézményt virágzó állapotúnak mutatják,²⁹ s az 1638-as állapotokról írva is csak azt említi, hogy „a költészetet és a görög nyelvet hanyagabbul kezelték”.³⁰ Emellett tudjuk, hogy az 1621-es iskolai törvények³¹ után már Simándi S. János (rector 1626—1630) 1629-ben tantárgyi reformot tervezett³² — ezt egyébként Csanaki sem támogatta³³ — majd 1639-től Tolnai Dali János (rector 1639—1642) próbálkozott újításokkal.³⁴

A folytonos reform próbálkozások is azokat igazolják, akik nem osztják Szombathi optimizmusát, hiszen az iskola, még 1638-ban is súlyos gondokkal küszködött. Ismét Debreczeni Tamásra hivatkozhatunk, aki 1638. szeptember 18-án Patakról írja a fejedelemnek:

²⁵ TAKÁCS Béla: *A sárospataki nyomda története*. Bp. 1978. 9—15.

²⁶ Országos Levéltár E 190. Archivum Familiae Rákóczi 8/a. csomó, Fol. 74—75.

²⁷ Uo. Fol. 73.

²⁸ E törekvéseire vonatkozó adatokat összefoglalta HARSÁNYI i. m. 6—7., de az itt összefoglalt adatok az 1632. és az 1633. évekre vonatkoznak. Vö. JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, 1976. 178—179.

²⁹ SZOMBATHI János: *A sárospataki főiskola története*. (Ford. Gulyás József). Sárospatak, 1919. 170—174.

³⁰ Uo. 182.

³¹ Bőven idézi SZOMBATHI i. m. 178—181.

³² *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. Sárospataki Füzetek*, 1865. 25—26.

³³ ZOVÁNYI 1906. 99—100. A Csanakira vonatkozó részt l. még: *Sárospataki Füzetek*, 1865. 167—168.

³⁴ SZOMBATHI i. m. 183—184.

„Pataki scholamesterek mint járnak el az diákok tanításokban azt en kegyelmes Uram nem vizsgálhatom, ha hozzá érkezem, s minden Examenen ott volnekis ítetlet nem tehetnek benne: az Nemes emberek gyermekhez való idegenséget eleget zugolttam egi nehani eztendeoteolfogva, Tolnaji uramon az mi áll, latom, s ertem, s értettem lattam eleget busult busulis rajta, mert iob volna egi praedicatornak joo patronusának lenni (azmint sokszor montam) mint joo praedicatornak Egi patronusának . . . [azt fejtegeti a továbbiakban, hogy a nemes ifjak elidegenednek a tanulástól] . . . Vagij Lelezre³⁵ vittek volna, bizoni dolog hogij igen el vonzák az sok hizelkedessel igerettel, szep szowal is sok gazdalkodassalis eeket, mert eok io Collegiumot cinaltatnak ingien valo gazdalkodasokatis sokat cielekeznek, de mi arra sohul Nagisagodon kiweol bizoni semmit sem vigiasunk . . .”³⁶

Így talán érthető, miért írta Debreczeni Tamás a június 12-én, Szatmárról írt levelében, hogy

„Az Clastrani (igy !) Inventariumotis³⁷ im be kültem Nagisagodnak, en nem parialhattam [másolhattam] ciak ugy kültem be, ot az sok urak a Cancellarian keonniebben parialhattiak . . . [ezután más, politikai dolgokról ír, aztán] . . . Az Inuentariumok parialasa haladással lezen (. . .), mert egi deaknal most teob van mellettem, s annakis arra valo manussa (. . . ?), Patakra penigh, igen szüük az io manusu deak, s mint azaltal ha az Ur Isten eletemet megh tartia es ez eleottem állo dolgaimnak veget engedí, nem kesem, fel sietek es mennel hamarabb lehet azokatis parialtatom.”³⁸

Mindezek ismeretében bizonyítottunk tekintjük, hogy könyvjegyzékünk azzal a listával azonos, amit Csanaki Máté könyveinek a Rákóczi-könyvtár számára való megvásárlásakor Debreczeni Tamás írt le. Ezzel tehát kiegészíthető a Sárospatakon levő, Harsányi István által közölt töredékkatalógus is.

3. *A könyvanyag.* Mielőtt jellemeznék e könyvgyűjteményt, hangsúlyozni kell: csak a könyvtár töredékéről van szó. Jakó Zsigmond állításától eltérve³⁹ nem beszélhetünk „Gdańskban maradt” könyvekről. Erre az óvatosságra Csanaki életrajzának tisztázatlan részei készítenek bennünket.

103 tételben rendkívül sokoldalú olvasmányanyagot soroltak fel: 7 tételről nem tudtam eldönteni, hogy milyen szakrendbe tartozik, 1 lexikon, 4 Biblia, illetve konkordancia vagy bibliai rész, 5 bibliakommentár, valamennyi Nicolaus de Lyra munkája. Egy Augustana Confessio és egy szerkönyv. 20 kötet képviseli a patrisztikai szerzőket és egyházatyákat — túlsúlyban Augustinus munkái vannak, de megtalálhatók Gregorius Magnus, Basilius Magnus, Ambrosius és Clairvaux-i Szent Bernát művei is. A nem

³⁵ A leleszi premontrei prépostság 1638 körüli állapotára nem sikerült adatot találnom. FUXHOFFER Damján könyvében a következő szűkszavú megjegyzés áll: „Gabriel enim Bethlen, Transsylvaniae Princeps infestis annis invasit Hungariam eodem anno [scilicet: 1619 — M. I.] et occupata Cassovia cum suis sequacibus conventum habuit, ubi cetera inter decrevit: Curam Tabulariorum Scepuiciensis, Jaszoviensis, Lelesziensis et Agriensis hominibus profani committendam. Sub annum 1655 videtur Conventus Lelesziensis iterum e personis Ecclesiasticis conflatus fuisse” (FUXHOFFER Damján: *Monasterologiae Regni Hungariae*, Tomus II. Pestini, 1860, 38.).

Lényegében ugyanezt írja (szinte szó szerinti fordításban): RUPP Jakob: *Magyarország helyrajzi története. II.*, Pest, 1872. 300.

³⁶ Országos Levéltár E 190. Archivum Familiae Rákóczi 8/a. csomó, Fol. 108–10.

³⁷ Biztosan a Zólyomi klostromról van szó, ahova inventálás céljából Debreczeni megbízottai 1638. május 26-án érkeztek Klement István vezetésével, de csak nehezen engedték be őket. Lásd Klement levelét Debreczenihez: Országos Levéltár E 190. Archivum Familiae Rákóczi 8/d. csomó. Fol. 56–57. „Zolyomban tegnap ugy mint 26. Maij érkeztem. Ide Klostromban hirtelen be nem akartanak boczatani . . . Nagy kapukrul az lakatot leutven mind lovastul be mentünk.”

³⁸ Uo. 8/a. csomó. Fol. 42–43.

³⁹ JAKÓ i. m. 202.

katolikus teológiát egyedül Münster képviseli; ez a körülmény erősíti azt a feltevést, hogy töredékkönyvtárról van szó. Filozófiai szakrendbe 6 művet soroltunk — Cicero franciául (!), Coelius Rhodiginus és Claudius Aelianus művei. Míg a jogot csak Baldus de Perugia egy kötete, addig az egyházi és világi történelmet 13 kötet képviseli — antik auctorok (Herodotos, Livius) és későbbi szerzők (Claudius Aelianus, Aloysius Lippomanus és Rembertus Dodonaeus) művei is megtalálhatók voltak Csanaki könyvespolcán.

Christophorus Clavius két algebrakönyve és Thomas Esperus arab nyelvtana arra hívja fel figyelmünket, hogy Csanaki jól felkészült, széles körű tájékozottságú tanár és orvos volt. Retorikai stúdiumaira utal az, hogy e töredékgyűjteményben 7 kötet retorikai tárgyú munka volt: Cicero, Scaliger Cicero-kommentárja, Theodorus Canter és Petrus Ramus művei.

Tudós könyvek mellett szépirodalmat is vásárolt Csanaki — Aristophanes komédiáit, Pindarost és Ovidiust. Az egyetlen régi magyar nyomtatvány: Szegedi István *Tabula analyticá*jának valamelyik kiadása (RMK III. 827., 834., 914., 931., 1082.). A gyűjtemény legérdekesebb része a 15 kötet csillagászati és alkímiai munka — Claudius Ptolemaeus, Johannes Kepler és Johannes Stoeffler csillagászati művei mellett Martinus Rulandus 8, Johann Baptista de la Porta 2 alkímiai munkája volt meg Csanakinak.

Utóljára hagytuk Csanaki orvosi könyvei bemutatását — a 15 kötetből a legtöbb Joseph Duchesne (humanista névén: Quercetanus), Julius Caesar Claudinus, Johannes Gorraeus és Daniel Sennert munkája.

Feltűnő, hogy orvosi könyvei közt nem találhatóak meg Csanaki padovai tanárainak könyvei⁴⁰ — ezt egyben újabb érvnek tartjuk abból a szempontból, hogy ez a könyvjegyzék Csanaki könyvtárának csak töredékét írja le.

4. *Nyitott kérdések.* Jakó Zsigmond, I. Rákóczi György könyvtárpártolásáról írva azt hangsúlyozta, hogy a fejedelem Sárospatakot előnyben részesítette a gyulafehérvári gyűjteménnyel szemben,⁴¹ s hogy Csanaki könyveit is a pataki bibliotéka számára vette meg. Ismét idézem Rákóczinak Tolnaihoz írt levelét: „... az másféle könyv ki 102, abból kegyelmed azokat *küldje be* az mint leirattuk, az többi közzül is kiválogatván, az kik a mi bibliotékánkban nem volnának...” Bár dolgozatunkban mi is a Rákóczi-könyvtár számára való megvételt emeltük ki, nem lehetetlen azonban, hogy a „*küldje be*”, mint rendszeren a „*küldje be Erdélybe*” kifejezést jelöli, helyettesíti, ami azt jelentené, hogy a Csanaki-könyvek azon része „az mit leirattuk”, Gyulafehérvárra került. Ezt a feltevést támogatja a már ugyancsak idézett Tolnai levél is, amelynek első részében peregrináló alumnusoknak való pénz küldéséről van szó, s arról, hogy a fejedelem egy embert kért „Pisterfeldius uram” mellé, kinek útjáról egyébként ez áll: „Az ut is teljességgel most úgy elfogódott, hogy az nagyságod krakkai factora, ki ez napokban itt volt nálunk Patakon, sem hiszi, hogy Pisterfeldius uram csak be is mehetsen Danczkában, oly igen megzavarodtak az lengyel király miatt.”⁴² A már idézett részben pedig „Csanaki uram könyvei miatt nem lészen Pisterfeldius uramnak semmi busulása” — tehát Bisterfeld is érdeklődött Csanaki könyvei iránt, s ez a körülmény nem közömbös a még teljesen feltáratlan Bisterfeld—Csanaki-kapcsolatok szempontjából sem.

Egy másik, szorososan a levelekhez kötődő kérdés: Csanaki lengyelországi kapcsolatairól keveset tudunk — eddig csak kéziratos dolgozat született e témakörben⁴³ —, tehát fontos lenne kideríteni, hogy melyik könyve volt 200 példányban Gdanskban. Valószínűtlen Harsányi István feltevése,⁴⁴ de megcáfolására adatszzerűen még nem vállalkozhatunk.

⁴⁰ Vö. a 21. jegyzettel.

⁴¹ Itteni tanárai névsorát lásd: KÖRMENDY i. m. 16.

⁴² JAKÓ i. m. 200—202.

⁴³ PEIL 1875. 1348.

⁴⁴ KESERŰ Bálint: *Adatok Csanaki Máté életéhez és működéséhez.* (Kézirat.)

További, már a dolgozat keretein túlmutató kérdés az, hogy miért kellett ezek a könyvek Rákóczi Györgynek vagy Bisterfeldnek (?) — e kérdések tisztázását egy másik dolgozat megírásáig, tehát újabb adatok előkerüléséig fel kell függesztenünk.

MONOK ISTVÁN

Az esztergomi Hriágyel-kézirat (Curtius Rufus magyar versekben). Hriágyel Márton életművének számbavételével még adós a magyar irodalomtörténet, bár elfeledett költőnek éppenséggel nem mondható.¹ A Gyöngyösi-iskola jeles késő barokk képviselője nagy terjedelmű epikus műveket hagyott hátra, melyek már csak emiatt sem találtak kiadóra (*Telemakus*, 1756; *Argenis*, 1754–1757; Paszkivillus Luther Márton ellen (*Házasodik, Ördögöt űz, Halála*, 1758). A teljességhez hozzátartozik egy negyedik, monumentálisra sikerült verses elbeszélés is Világbíró Nagy Sándorról.

Keletkezését Szinnyei 1758-ra teszi² s az ő nyomán ugyanígy a Ványi Ferenc-féle (1926) és a Benedek Marcell-féle (1963) irodalmi lexikon is. Pintér Jenő irodalomtörténete óvatosan 1750-es éveket említ,³ Bobory Zoltán ellenben, aki a kor monografikusa ebben a műfajban, évszám nélkül (!) regisztrálja a kézirat létét.⁴ Más összefoglalások nem foglalkoznak Hriágyelnek ezzel a művével. Pedig Szinnyei adata sem pontos, ő sem ment vissza a kéziratig, csak másodforrásból — talán Némethy Lajos esztergomi érseki könyvtáros révén — tudhatott az 1758-as évszámról.⁵

Amit Szinnyei elmulasztott, mások sem igyekeztek pótolni, pedig a kézirat ma is ott van az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotheca) kéziratárában „Collectio Batthyanyana, Categoria X. Titulus V/e” jelzet alatt. Címe: *Curtius írásából / fordított, s magyar versekben / joglaltatott / Historia / Világ Bíró Nagy Sándorról*. A tíz könyvre osztott elbeszélés négy-sarkú felező tizenkettesekben írva 293 lap terjedelmű, autográf kézirat.⁶ Kolofonjában ez olvasható: *Sajó-Püspökini, per Martinum Hriágyel die 2do Martij 1758*. Nyilván ez vezette félre Szinnyeit vagy adatközlőjét, mert ez a leírás dátuma, nem az elkészülése. A szerzetetés pontos időpontját pár sorral följebb maga a költő közli, mely szerint:

E munkámat látta mostani esztendő, / Ezer hét száz ötven hétnek nevezendő, / Ély-lyen minden ember, aki tisztelendő, / Kivált magyarok közt légyen dicsérendő.

Tizen-egyedik nap Pünkösödnek havában / Ezen csekély munkám véget ért rongyában. / Az utolsó napján tettem uj subában / Két ezer kilenc száz ennihány strófában.

A kéziratos fogalmazvány elkészültének pontos ideje tehát 1757. május 11. A szöveg letisztázása pedig — a kolofon szerint — közel egy évig tartott (1758. március 2.). Ez utóbbi tisztázát azonos az esztergomi példánnyal.

Hriágyel Márton verses Curtius-fordítása — a kor divatja szerint — a latin eredetivel *tartalmilag* megegyező átdolgozás. A költői leleményt legtöbbször a rutinos verstechnika feledteti, és ez elegendő volt ahhoz, hogy Nagy Sándor fordulatokban bővelkedő regényes története a műveltebb rétegek szórakoztató olvasmányává váljék. Mivel a költő

¹ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 548–550. A fejezet írója TARNAI Andor.

² *Magyar írók élete és munkái*. IV. 1371. h. (Hrijágel)

³ *Magyar irodalomtörténet*. IV. Bp., 1931. 490.

⁴ *A hanyatlás korának (1711–1772) elbeszélő költészete*. Kolozsvár, 1912. 49.

⁵ Erre vonatkozólag vö. MKSz 1973. 155. lábjegyzetét.

⁶ A kéziratot Dr. BEKE Margit mb. igazgató szíveségéből tanulmányozhattam.

eljárását erényeivel és hibáival in nucleo jól lehet tanulmányozni a gordiumi csomó híres epizódja révén, ezért ezt a részt közöljük Hriágyel kiadatlan kéziratából a párhuzamos latin szöveggel együtt.

Curtius: *Vehiculum, quo Gordium, Midae patrem, vectum esse constabat, aspexit cultu haud sane a vilioribus vulgarisque usu abhorrens. Notabile erat iugum adstrictum compluribus nodis in semetipso implicatis et celantibus nexus.*

Gordius székerét ottan meg-láthatta, / Semmi ékességét nem tapasztalhatta, / Midásnak atya vólt, azt nem csudálhatta, / Egy csomó fonállal az időt mulatta.

Curtius: *Incolis deinde adfirmantibus editam esse oraculo sortem, Asiae potiturum, qui inexplicabile vinculum solvisset,*

Ennek kezdő vége úgy el-titkoltatott, / Noha sok hercegtől immár próbáltatott; / Jövendölés erre sokakat bizgatott.

Mondották felőle, a ki fel-bonthatja, / Asia országát az meg-hódithattya, / Királyi koronát fején hordozhattya, / Pálczáját kezében örökké tarthattya.

Curtius: *cupido incessit animo sortis eius explendae. Circa regem erat et Phrygum turba et Macedonum, illa expectatione suspensa, haec sollicita ex temeraria regis fiducia: quippe serie vinculorum ita adstricta, ut, unde nexus inciperet quove se conderet, nec ratione nec visu parspici posset, solvere adgressus iniecerat curam ei, ne in omen verteretur irritum inceptum.*

Ösztönre Sándornak e jövendölés vólt, / Hogy annak felellyen, végét kereste vólt, / A jelenlévőkben nagy álmélkodás vólt, / Szégyen vallásától Sándor is tartott vólt.

Curtius: *Ille nequaquam diu luctatus cum latentibus nodis: 'Nihil' inquit, 'interest, quomodo solvantur' gladioque ruptis omnibus loris oraculi sortem vel elusit vel implevit.*

Pallossal fonalat két részre osztotta / Jövendölő szavát így hamisította, / Avagy játékosan azont el-oldotta,⁷ / Keveset gondolván földre hagyította. (p. 14.)

V. KOVÁCS SÁNDOR

⁷A kéziratban: „el-oltotta”.